KÖNYVISMERTETÉSEK

Pál István: New York – Washington – London. Fejezetek a pártállami hírszerzés angol-amerikai osztályának történetéből, 1950–1970. Gondolat Kiadó, 2024. 310 o.

M. Madarász Anita

Pál István legújabb, a Gondolat Kiadónál megjelent kötete hiánypótló vállalkozás a magyar állambiztonsági szolgálatok történeti kutatásában. A szerző nem kisebb feladatra vállalkozott, mint hogy a hidegháború legfeszültebb két évtizedének magyar hírszerzési tevékenységét mutassa be az angolszász világ tükrében. A munka egyik legfőbb erénye a hatalmas levéltári forrásanyagra támaszkodó szemlélet, amely egy kevéssé ismert mikrovilágnak a történetét igyekszik megrajzolni.

A kötet felépítése arányait tekintve tartogat némi meglepetést az olvasó számára. A mű bevezetője ugyanis nem kevesebb mint 56 oldalt foglal el, ami egy tanulmánykötet esetében szokatlanul nagy terjedelem. Bár ez a fejezet rendkívül alapos szervezettörténeti és módszertani alapozást nyújt – végigvezetve az olvasót az ÁVH-tól a BM III/I. Csoportfőnökségig tartó időszakon –, a szerző már itt sem tud ellenállni a történetmesélés sodrásának. Itt a tudományos apparátus felállítása mellett már-már külön esettanulmányként értelmezhető epizódok (például a Conrad-ügy vagy a korai katonapolitikai leszámolások részletezése) is helyet kapnak. Ez a fajta bőség egyfelől lenyűgöző adatgazdagságot eredményez, másfelől viszont már próbára is teszi a célirányos szakmai érdeklődést, még mielőtt rátérnénk a kötet tényleges vázát alkotó konkrét ügynöksorsokra.

A könyv valódi ereje ugyanakkor éppen abban rejlik, hogy Pál István képes arcot adni az aktáknak. A „totális amatörizmus" koraként jellemzett első évtizedek és az azt követő időszakban tetten érhető szakmai megújulás közötti kontrasztot nemcsak elméleti síkon, hanem hús-vér szereplőkön keresztül ábrázolja. A tanulmányok sorozata így nemcsak a hírszerzés technikai részleteibe, hanem a korszak mélyebb társadalmi és pszichológiai rétegeibe is betekintést enged. Fontos adalék a mű értelmezéséhez a fejezetek rétegeltsége: a kötetben szereplő esettanulmányok nem egyetlen összefüggő kézirat részeiként születtek, hanem az elmúlt évek során különböző szakfolyóiratokban (pl. *Polymatheia, Szakmai Szemle, Múlt és*

Jövő) megjelent önálló tanulmányok átdolgozott, gyűjteményes kiadásaként. Ez a publikációs háttér magyarázatot ad a kötet mozaikszerű felépítésére és az egyes fejezetek belső, zárt logikájára. Pál István érdeme, hogy ezeket a különálló kutatási egységeket egy közös szervezettörténeti keretbe ágyazta, így a korábban szórványosan megjelent írások mostantól egymást erősítve, egyetlen nagy tablót alkotva világítják meg a korszak hírszerzési gyakorlatát.

A szerző a bevezetőben tehát meglehetős alapossággal vázolja fel a magyar állambiztonsági iratok forrásértékével kapcsolatos módszertani dilemmákat, hangsúlyozva a többszempontú ellenőrzés szükségességét. Ugyanakkor az olvasóban joggal merülhet fel némi hiányérzet a tanulmányok konkrét szövegeit látva: a bevezetésben megfogalmazott széles körű forrásösszevetés igénye a fejezetek többségében csak elvi igény marad. Pál István a történetek kifejtésekor, mint írja, a „széles körű erőfeszítések és hosszadalmas alkudozások ellenére is csak korlátozottan tud[ja] felvonultatni a brit és amerikai forrásokat. A munka döntően az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának anyagaira épül." (42. o.) Ezáltal a kötet esettanulmányai néhol óhatatlanul megőrzik a korabeli operatív tisztek látásmódját, és a kritikai távolságtartás helyett helyenként a belső jelentések narratívája válik meghatározóvá, ami bizonyosan kérdéseket vet fel az olvasóban.

A kötet szerkezeti egységét az a módszertani döntés adja, hogy a szerző nem egy lineáris történeti elbeszélést választott, hanem jól elkülöníthető esettanulmányokon keresztül világítja meg a korszak hírszerzési mechanizmusait. Ez a választás indokolt: a magyar hírszerzés angolszász osztályának működése ugyanis ebben a két évtizedben nem koherens sikertörténet, hanem inkább elszigetelt kísérletek, egyéni alkuk és gyakran sorsszerű bukások sorozata.

A kötet olvasása közben magam is hosszas mérlegelésre kényszerültem a megfelelő vizsgálati metódust illetően. Adódott a kérdés: vajon a tanulmányok lineáris, fejezetről fejezetre haladó elemzése a célravezetőbb, vagy egy olyan tematikus megközelítés, amely a hírszerzési kudarcok rendszerszintű okait keresi? Pál István munkája ugyanis sajátos kettősséget hordoz: miközben a bevezetőben (annak minden terjedelmi és technikai egyenetlensége ellenére) egy koherens szervezettörténeti ívet próbál felrajzolni, az azt követő esettanulmányok szinte szétfeszítik ezt a keretet a maguk egyedi, gyakran abszurd és regényszerű fordulataival. Végül amellett döntöttem, hogy a recenzió követi a szerző által kínált utat: az egyedi sorsokon keresztül mutatom be, hogyan válik a nagyhatalmi játszma a mindennapok „totális amatörizmusává", hiszen a kötet igazi értéke éppen ezekben a mikrotörténetekben rejlik, amelyek mozaikszerűen rakják össze a korszak állambiztonsági vázát.

A kötet első érdemi esettanulmánya (57–83. o.), amely eredetileg a *Polymatheia* hasábjain látott napvilágot, Sacher (később Kennedy) István történetét dolgozza fel. Sacher figurája már-már irodalmi mélységű: egy Londonban élő orvos, aki hamar felismerte, hogy a budapesti hírszerzési központ kielégíthetetlen információéhsége és vágyvezérelt gondolkodása kiváló egzisztenciális és politikai biztosítékot jelenthet számára. Sacher esete azonban nem egy sikeres beszervezés krónikája, sokkal inkább a „kölcsönös ámítás" és a strukturális amatörizmus iskolapéldája. A szerző lenyűgöző precizitással, már-már a korábban is megfogalmazott mikrotörténetírás határát súroló részletességgel követi végig az ügynök és a tartótisztek minden egyes lépését, jelentését és kudarcát. Aprólékosan dokumentálja, miként vált a budapesti központ egy dörzsölt emigráns „meséinek" foglyává, és hogyan nemesedtek stratégiai fontosságú jelentésekké olyan információk, amelyek gyakran csak a brit napilapok ügyes összefoglalói vagy felszínes társasági pletykák voltak. Ügyesen világít rá a tartótisztek kiszolgáltatottságára: nyelvtudás és helyismeret híján képtelenek voltak kontrollálni Sacher állításait, aki így gyakorlatilag maga diktálta az együttműködés feltételeit.

A kötet második egysége (84–102. o.) a „londoni szálat" fűzi tovább, ám itt már egy jóval feszültebb, a klasszikus elhárítási játszmákhoz közelítő történetet kapunk. Blitz László követségi orvos esete kiválóan szemlélteti a magyar hírszerzés (az akkori „angol alosztály") belső működését meghatározó gyanakvást és paranoiát. Pál István érdeme, hogy plasztikusan ábrázolja azt a folyamatot, amelyben a célszemély túlzottan jó brit kapcsolatai – amelyek egy orvos esetében akár természetesek is lehettek volna – a központ szemében azonnal ellenséges beszervezést vizionáltak. A tanulmány egyik legizgalmasabb vonulata a „veszélyesség" kérdésköre: a szerző elemzéseiből kiderül, hogy a címben szereplő jelző sokkal inkább a magyar hírszerzés bizonytalanságát és szakmai tapogatózását tükrözi, mintsem Blitz tényleges kémtevékenységét. A fejezet akkor a legerősebb, amikor a diplomáciai mentesség és az orvosi hivatás határterületein mozgó figurát mutatja be, akivel a rendszer láthatóan nem tudott mit kezdeni. A szöveg dinamikája azonban helyenként döccen: a szerző itt is hajlamos elmerülni az operatív részletek olyan mélységű felsorolásában (ki, mikor, kivel találkozott a követség falai között és azon kívül), ami mármár a lényegi narratíva rovására megy, másrészt néhol egy készülő regény irodalmi hangvételét súrolja.

A harmadik tanulmány, a *Londonból Perugiába* (98–123. o.) a hírszerzés és az emigráns értelmiség közötti feszült viszonyt elemzi. Ez a fejezet a könyv egyik legizgalmasabb pszichológiai mélyfúrása: egy 1956-os menekült beszervezési kísérletén keresztül láthatjuk, miként vallott kudarcot a bürokrácia, amikor egy intellektuálisan fölényben lévő alanyt próbált kontrollálni. Pál István erénye, hogy a történetet térben is kiterjeszti;

a perugiai szál beemelése érzékelteti a hírszerzés nemzetközi ambícióit. Ugyanakkor a fejezet néhol ismét az adatok bőségének csapdájába esik: a szerző némelykor olyan részletességgel taglalja az emigráció kapcsolati hálóit, ami már-már elnehezíti a főszál követését.

A kötet negyedik egysége (124–152. o.), a Komáromy-ügy a kötet szakmatörténeti szempontból egyik kiemelkedő egysége, amelyben a szerző az ügy kapcsán a londoni magyar rezidentúra bukásának körülményeit vizsgálja. Pál István itt egy határozott szakmai tézist fogalmaz meg: érvelése szerint a hírszerző bázis kompromittálódása nem egyetlen eseményhez (nevezetesen Szabó László 1965-ös átállásához) köthető. A szerző a brit nemzeti levéltár (TNA) forrásait is segítségül hívva arra a következtetésre jut, hogy a hálózat a sorozatos szakmai hibák és a brit elhárítás folyamatos figyelme miatt már 1962-re gyakorlatilag „nyitott könyvvé" vált az ellenoldal számára (151. o.). A szobrászművész futárszerepének bemutatása rávilágít a korszak operatív gyakorlatának sajátosságaira, és a fejezet megkerülhetetlen hivatkozási pont mindazok számára, akik a magyar hírszerzés korai, nyugat-európai kudarcainak okait kutatják.

Az amerikai esettanulmányok sorát a „botcsinálta ügynök" története nyitja meg (153–176. o.). A történet középpontjában Back László áll, akit a hírszerzés ideális jelöltnek tartott egy New York-i hálózat kiépítéséhez, mivel idegenvezetőként mozgékony volt. Pál István aprólékosan bemutatja, hogy a kiválasztás mennyire felszínes volt: a hírszerzés nem számolt az alany egyéni motivációival és azzal, hogy az ügynök a kinti életben inkább a saját egzisztenciáját építette, mintsem a hálózatot. Pál István ezen a konkrét példán keresztül szemlélteti a hírszerzési munka módszertani és gyakorlati nehézségeit. A fejezet értékes adalék a New York-i magyar rezidentúra korai, sikertelen próbálkozásainak megértéséhez.

A *Váratlan szerepcsere* című tanulmány (177–227. o.) a kötet tematikailag egyik legkülönlegesebb darabja, amely a hírszerzést nem információszerző, hanem politikai közvetítő szervként mutatja be. Pál István egy olyan kényes diplomáciai tapogatózást rekonstruál, amelyben amerikai zsidó szervezetek Kádár Jánostól vártak közbenjárást a szovjet vezetésnél. A fejezet erénye, hogy rávilágít a magyar hírszerzés ambiciózus, ám gyakran irreális önképére. A fejezet fontos hozzájárulás annak megértéséhez, hogy miként próbált a Kádár-rendszer a titkosszolgálati csatornákon keresztül javítani nemzetközi megítélésén.

A kötet utolsó előtti nagy egysége, *Az ügyvivő sajtókapcsolata* (228–250. o.) a washingtoni magyar hírszerző bázis kiépítésének gyötrelmes folyamatába enged betekintést, központba állítva a Bernard Gwertzman újságíró körüli operatív játszmákat. Pál István itt is hű marad módszeréhez: a nagyhatalmi központban zajló tevékenységet nem diplomáciatörténeti távlatból, hanem az egyéni kapcsolatépítés kudarcain keresztül vizsgálja. Gwertzman esete azért is tanulságos, mert rávilágít a magyar hírszerzés

helyzetértékelési zavaraira: a központ benne látta a „beépített" informátort, aki majd közvetíti a magyar érdekeket az amerikai sajtó és politika felé, miközben a valóságban a kapcsolat kimerült a hivatalos protokoll és a kölcsönös gyanakvás szintjén.

A kötetet záró tanulmány, *A második ember* című tanulmány (251–284. o.) a magyar hírszerzés és az amerikai elhárítás közötti „láthatatlan háborút" elemzi. Ez a fejezet különösen értékes forrásértékkel bír, hiszen bemutatja, miként próbálta a rezidentúra bomlasztani a kinti szervezeteket és befolyásolni a közvéleményt. Pál István többször hangoztatott érdeme, hogy nemcsak a sikeres akciókat, hanem a látványos kudarcokat is rögzíti, feltárva a magyar szervek információs vakságát az amerikai társadalmi berendezkedéssel szemben.

Ugyanakkor minden tanulmánynál megfigyelhető, hogy ez a mikroszkopikus figyelem néha a tágabb összefüggések rovására megy. Az adatok és nevek bősége mellett sok esetben elmarad a szükséges kontextuális keret és magyarázat. A fejezetek többnyire a jelentések (technikai) tartalmára és az operatív üzenetváltásokra korlátozódnak, megrekednek az állambiztonsági akták szintjén, és ennélfogva hiányzik a tágabb társadalom- és politikatörténeti kontextus. Így például egyszer fontos hivatkozási pontként megjelenik a brit állami egészségügyi rendszer (National Health Service, NHS), ám a szerző adós marad ennek kontextualizálásával. Egy rövid kitekintés – miszerint miért volt korszakalkotó az NHS létrejötte, és ez milyen sajátos társadalmi-gazdasági környezetet teremtett egy emigráns magyar orvos számára – sokat segített volna abban, hogy a történet ne csak egy elszigetelt állambiztonsági akta maradjon, hanem valódi kortörténeti dokumentummá váljon. A szerző láthatóan feltételezi az egyes történetek vonatkozásában az olvasó részéről a korszak alapos ismeretét, ám az olvasóban hiányérzet maradhat: a konkrét jelentések tömkelege mellett keveset tudunk meg magáról a londoni követségi életről vagy azokról a társadalmi kényszerekről, amelyek egy ilyen kettős helyzetbe kényszeríthették a szereplőket, illetve oly mennyiségű szervezetnek a nevét kapjuk meg, hogy az ember elvész ezekben, különösen azért, mert sem a főszövegben, sem a lábjegyzetben nincsenek megmagyarázva. Nem kapunk választ arra sem, hogy mi volt a Magyarok Világszövetsége, vagy hogy kik voltak a cambridge-i ötök, vagy mi volt a jelentősége az ehhez hasonló világpolitikai súlyú kémhálózatoknak. Ez a hiányosság különösen akkor érezhető, amikor a magyar hírszerzés saját súlyát és módszereit próbáljuk megítélni a korszak nagy játszmáihoz képest.

* * *

Pál István *New York – Washington – London* című kötete hiányosságai ellenére is a magyar állambiztonságtörténeti kutatások egyik megke-

rülhetetlen alapmunkájának tekinthető. A szerző hatalmas forrásanyagot mozgat meg, és az esetek többségében olyan pontossággal rekonstruálja az angolszász területen dolgozó ügynökök sorsát, amely igazán ritka, és kevéssé köszön vissza történelmi tanulmányokban; már-már valódi, drámákkal teleszőtt thrillerként foghatóak fel ezek a történetek. A mű legnagyobb erénye, hogy képes lebontani a hírszerzés körüli romantikus mítoszokat, és helyükbe a szürke, gyakran hibáktól és paranoiától terhelt hivatali valóságot állítja.

Bár megfogalmaztam, hogy a tágabb társadalom- és politikatörténeti kontextus hiánya kérdőjeleket villant fel és olykor fejtörést okoz az olvasónak, valamint hogy a forráskritikai távolságtartás nem egy alkalommal döccenőket és szemöldökráncolást eredményez, ezek az észrevételek összességében nem rombolják le a munka tudományos értékét, inkább kihívást állítanak az olvasó elé, és aktívan bekapcsolják a történetekbe, mert neki magának kell sokszor értelmezni, tanulságokat levonnia, és elképzelnie, hogy ez mégis miért történhetett úgy, ahogy történt. Mindemellett fordulatokban gazdag életutakat ismerhetünk meg, amelyek elmélyítik eddigi hidegháborús ismereteinket. Pál István könyve nem egy könnyed olvasmány, hanem egy sűrű, adatgazdag „mozaik", amely türelmet igényel az olvasótól, de cserébe páratlan és izgalmas betekintést nyújt a pártállami hírszerzés legbelső mechanizmusaiba. Olyan emberi sorsok és kémjátszmák elevenednek meg a lapokon, melyek drámaiságuknál fogva akár a filmvásznon is visszaköszönhetnének, emlékeztetve minket arra, hogy a történelem legizgalmasabb fejezetei gyakran a titkos jelentések sorai között rejtőznek. Mindazok számára, akik a hidegháború magyar vonatkozásait nem csupán a nagypolitika szintjén, hanem az emberi sorsok és a hálózati munka mélységeiben szeretnék megérteni, ez a kötet nélkülözhetetlen kézikönyv marad.